

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БУЛЬБА О. М.,
аспірант кафедри кримінального права
(Інститут права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету)

УДК 343.2/.7:343

ДЕТЕРМІНАЦІЯ САМОПРАВСТВА: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті розглядається комплекс питань детермінації самоправства як злочину проти авторитету органів влади в контексті загальнокримінологічної проблеми детермінації злочинності. Подано ключові соціально-економічні, політичні та правові детермінанти самоправства на різних рівнях.

***Ключові слова:** кримінологія, детермінація, причини й умови, соціальні фактори, самоправство, кримінологічна характеристика.*

В статье рассматривается комплекс вопросов детерминации самоуправства как преступления против авторитета органов власти в контексте общекриминалогической проблемы детерминации преступности. Приводятся ключевые социально-экономические, политические и правовые детерминанты самоуправства на разных уровнях.

***Ключевые слова:** криминология, детерминация, причины и условия, социальные факторы, самоуправство, криминологическая характеристика.*

The article deals with complex issues of determination of arbitrariness as a crime against the authority of government in the context of issues criminological determination crime. Are key socio-economic, political and legal determinants of arbitrariness at different levels.

***Key words:** criminology, determination, causes and conditions, social factors, arbitrariness, criminological characteristics.*

Вступ. Проблема детермінант злочинності та окремих видів злочинів є однією з центральних у кримінології. В українській та іноземній кримінологічній науці існує широкий спектр концепцій і підходів до розуміння поняття, сутності й видів детермінант злочинності. Важливість дослідження цих питань не викликає сумнівів, оскільки дає змогу дати правильну відповідь на чимало важливих питань кримінологічної теорії та практики, зокрема надає можливість розробити заходи запобігання злочинам. Різні аспекти проблеми кримінологічної детермінації аналізували як українські (І. Даньшин, В. Дрьомін, А. Закалюк, А. Зелінський, О. Костенко), так і зарубіжні науковці (Г. Аванесов, Ю. Антонян, В. Кудрявцев, Я. Гілінський, Н. Кузнецова). Натомість у вітчизняній кримінології відсутні спеціальні дослідження, присвячені питанням детермінації такого специфічного злочину, як самоправство, що й визначає актуальність теми.

Постановка завдання. У цьому зв'язку метою статті є аналіз сутності й особливостей детермінант самоправства в контексті загальнокримінологічної проблеми детермінації злочинності.

Результати дослідження. Щодо проблеми детермінації злочинності в кримінології існує широкий спектр підходів і теорій, серед яких досить умовно можна виділити чотири напрями: теологічний (убачає криміногенні детермінанти у гріховній природі людини згідно з догматами християнства), соціологічний (убачає криміногенні детермінанти у впливі соціальних чинників, зокрема економічних, політичних, культурних), соціально-психологічний (убачає криміногенні детермінанти в особливостях впливу суспільної свідомості), біологічний (убачає криміногенні детермінанти у впливі біологічних чинників). Окремо можна виділити також комплексний підхід, який намагається поєднати елементи попередніх. При цьому теологічні та біологічні теорії в більшості випадків підміняють питання детермінації злочинності як соціального явища з причинами й умовами окремого злочину, так званим механізмом індивідуальної злочинної поведінки. У соціологічному напрямі виділяють економічний підхід, який убачає корінні причини злочинності в наявності інституту приватної власності на засоби виробництва та експлуатації людини людиною в класово антагоністичному суспільстві (марксизм), і соціокультурний (культурологічний) підхід, згідно з яким основні детермінанти злочинності зумовлені особливостями певної системи культурних символів і панівних цінностей, притаманних соціуму загалом або його певним групам [1; 2; 3]. Оригінальним є інтеракціоністський підхід до детермінації злочинності російської дослідниці А. Долгової, яка виходить із розуміння причин злочинності як результату взаємодії особи (людей) і соціального середовища [4, с. 306–314].

В українській кримінології домінує соціально-психологічний підхід, згідно з яким основною причиною злочинності є деформована суспільна психологія, що є каталізатором впливу на злочинність економічних, політичних та інших криміногенних факторів [5, с. 306–314]. Наприклад, на думку А. Закалюка, саме у сфері побутової психології людей (так звана індивідуалістична психологія) криються безпосередні причини злочинності як соціального явища, а отже, причини існування і зміст особливостей цієї психології прямо не зумовлюють злочинність і тому можуть розглядатися лише як її умови [6, с. 210–212]. Інший український кримінолог Б. Головкін підкреслює, що породжувати масову (колективну) злочинну діяльність може не будь-яка, а лише деформована у криміногенному стосунку суспільна свідомість. Він також уточнює, що криміногенно деформованими є окремі компоненти суспільної свідомості, а не суспільна свідомість як цілісний об'єкт духовного життя. Отже, детермінація злочинності – це сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного й суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку зумовлюють кримінальну форму поведінки в суспільстві [7, с. 74–75]. Критики такого підходу звинувачують його прихильників, по-перше, у надмірній психологізації причин злочинності, по-друге, у змішуванні детермінації індивідуальної злочинної поведінки із детермінацією злочинності. При цьому соціально-економічні фактори розглядаються не як умови, а як більш глибокі причини злочинності «другого порядку» (В. Кудрявцев). Поширену в кримінології лінійно-каузальну модель детермінації злочинності критикує В. Бачинін, який підкреслює, що визнання безпосередніми причинами злочинності лише психологічних явищ (суспільна психологія) є значним спрощенням реальних процесів детермінації злочинності, оскільки штучно виключає з розгляду увесь спектр елементів культури й суспільства, що як раз і визначають зміст і особливості психології людей [8, с. 155].

На відміну від причин, під умовами злочинності переважно розуміють комплекс явищ, які самі по собі не можуть генерувати злочинність, але є обставинами, що сприяють її виникненню та існуванню. Багато дослідників ототожнюють причину з необхідною й достатньою умовою, хоча ця точка зору зазнає критики. Деякі кримінологи, окрім причин та умов, виділяють ще й інші детермінанти (зокрема кореляцію, функціональний зв'язок, зв'язок станів). А. Зелінський пропонує в кримінологічних дослідженнях використовувати чотири види зв'язків: генетичний (причинний), зв'язок станів, розвитку і взаємодії [9, с. 34–36]. А. Закалюк окремо виділяє корелянти злочинності й детермінанти іншого (некореляційного) зв'язку, уключаючи функціональну залежність [6, с. 185–192].

У кримінології існують різні підходи до класифікації причин і умов злочинності. Найбільш поширеним є поділ цих детермінант за такими критеріями, як рівень дії, сфера дії та

характер. За рівнем дії (функціонування) криминогенні детермінанти ділять на три самостійні категорії: 1) причини й умови злочинності як відносно масового соціального явища (їх ще називають «основні причини й умови злочинності»); 2) причини й умови певних видів (груп) злочинів, тобто певних частин злочинності (їх ще називають «загальні причини й умови певних видів злочинів»); 3) причини й умови конкретного злочину, індивідуальної злочинної поведінки (їх ще називають «безпосередні причини й умови конкретного злочину») [10, с. 48–49]. Виділення причин і умов злочинності на рівні суспільства, соціальної групи й індивіда – чому відповідає переважно філософський, соціологічний і психологічний рівні – було поширене ще в радянській науці [11, с. 44–51]. Зазначені детермінанти пов'язані між собою відповідно до діалектичного співвідношення категорій загального, особливого й одиничного (окремого), але водночас є різними за своїм змістом і характером. У цьому аспекті можна умовно виділити загальні причини злочинності як соціального явища, причини злочинів проти авторитету органів влади та власне причини самоправства як окремого злочину.

І. Даньшин вважає, що поділ цих чинників за детермінаційним значенням полягає в тому, що економічні, соціальні й суспільно-психологічні фактори є саме причинами злочинності, тоді як суспільно-управлінські та правові фактори є лише умовами [10, с. 57–60]. А. Закалюк підкреслює, що причиновий комплекс злочинності не обмежується безпосередньою ланкою причинності, а включає фактори, які формують ці негативні елементи суспільної свідомості. Водночас ці чинники (економічні, соціальні, політичні, культурні тощо) безпосередньо не породжують злочинність, а є умовами, які сприяють її існуванню. Усі ці обставини вчений називає соціальними передумовами злочинності [6, с. 212].

Соціальна дійсність сучасного українського суспільства сама по собі породжує злочинність [12]. Ідеться як про бідність, так і передусім про несправедливість у розподілі доходів серед різних верств населення. За даними останніх соціологічних досліджень, 40% жителів України зараховують себе до категорії бідних, хоча, за офіційними даними, таких не більше ніж 2–3% [13; 14; 15]. Середньомісячна зарплата в Україні становить близько 3 332 грн. (березень 2015 р.), або всього 140–150 доларів США, хоча ще рік тому ця цифра становила майже 400 доларів США. Викликає занепокоєння поглиблення соціальної нерівності в державі, яке вимірюється за допомогою двох основних індикаторів – децильного коефіцієнта (характеризує різницю в розподілі доходів між 10% найбідніших і 10% найзаможніших верств населення) та індексу Джині (сумарний показник ступеня соціального розшарування за рівнем річного доходу між усіма верствами суспільства; при розрахунку у відсотках він називається «коефіцієнт Джині»). За роки незалежності в Україні поступово сформувалася так звана «культура нерівності», яка характеризується низьким рівнем соціальної єдності суспільства, високою недовірою людей один до одного й підвищеними показниками агресивності. Економічна криза в Україні 2014–2015 рр., пов'язана з російською анексією Криму, а також агресією РФ на Донбасі, також сприяє зростанню злочинності. Відбулася величезна девальвація гривні (майже втричі), зростання цін на продукти та основні послуги, суттєво зросло безробіття (майже 10% населення за методологією МОП) [16].

У політико-правовій сфері надзвичайно криминогенним чинником у сучасній Україні є величезна корупція. Достатньо сказати, що, за даними авторитетної міжнародної організації „Transparency International”, у 2014 р. за масштабами корупції у 26 балів (100 балів – це мінімальна корупція, а 10 балів – максимальна) Україна посідає 144 місце у світі, що відповідає рівню таких «передових» держав, як Уганда й Коморські острови. Корупція в Україні навіть вища, ніж у таких відсталих державах, як Камерун, Того або Киргизстан. Для порівняння зазначимо, що в найкорумпованіших державах ЄС – Греції, Італії, Румунії та Болгарії – цей показник становить 43 бали [17]. Без суттєвого скорочення корупції про жодну серйозну протидію злочинності в нашій державі не може бути й мови. А. Закалюк як криминогенну детермінанту в соціально-політичній сфері сучасної України слушно відзначає загрозливу тенденцію «... зростання інтересів та можливостей олігархічного капіталу, їх поєднання між собою та з владою з метою отримання надприбутків» [18, с. 8].

До детермінант учинення злочинів проти авторитету органів влади варто зарахувати насамперед правові чинники – недоліки правового регулювання; величезне навантаження як на правоохоронні органи, судівський корпус, так і на працівників Державної виконавчої служби України; недостатньо чітке оформлення судових рішень у частині можливості їх виконання, що спричиняє необхідність додаткового роз'яснення судових рішень. Як специфічні причини й умови вчинення самоправства можна назвати, зокрема, наявність значної кількості конфліктів, пов'язаних із майновими спорами, неякісну роботу щодо виконання судових рішень передусім у справах про стягнення боргів, стійку тенденцію відмов у порушенні кримінальних справ за матеріалами, пов'язаними з учиненням самоправних дій, низький рівень професійної підготовки багатьох працівників органів внутрішніх справ.

Суттєвим криміногенним фактором є майже тотальна недовіра населення України до державного апарату, уключаючи правоохоронну систему. За останнім соціологічним опитуванням (грудень 2013 р.), міліції зовсім не довіряють 40% опитаних і переважно не довіряють 30%, натомість переважно довіряють лише 18,9% і повністю довіряють 3,1% опитаних. Майже аналогічні показники недовіри судам: повністю їм не довіряють 39,9%, переважно не довіряють 31,4%, натомість переважно довіряють 16,9% і повністю довіряють 2,1% опитаних. Зовсім не довіряють прокуратурі 38,6% опитаних і переважно не довіряють 29,5%, натомість переважно довіряють лише 16,7% і повністю довіряють 3,5% опитаних [19].

Аналіз статистичних даних про злочин, передбачений ст. 356 Кримінального кодексу України (далі – КК України), дає змогу стверджувати, що зменшення кількості зареєстрованих випадків самоправства за останні кілька років значною мірою пояснюється тим, що потерпілі не бачать можливості відновлення своїх прав за допомогою правоохоронних органів (передусім міліції), обираючи пряме звернення до суду. Однак навіть за винесення рішення на користь цих осіб гарантії виконання судового рішення невеликі. Сприяє вчиненню самоправства також низький рівень правової культури населення, через що ігноруються законні способи вирішення наявних майнових спорів. Саме ці причини призводять до підвищення латентної злочинності. Недоліки цивільно-правового регулювання відносин між громадянами є факторами, що активізують учинення самоправних дій. Разом із тим серйозною проблемою є процедура виконавчого провадження після прийняття позитивного рішення по справі про стягнення боргів. Так, за даними уповноваженої Верховної Ради з прав людини В. Лутковської, тільки 30% рішень національних судів на сьогодні виконується в Україні [20]. За іншими даними, виконується близько половини всіх судових рішень, що в будь-якому випадку є надзвичайно низькою цифрою. Кількість проблем, пов'язаних із виконанням судових рішень, зростає, зважаючи також на наявні прогалини й колізії в національному законодавстві [21].

За даними Державної судової адміністрації України, у 2013 р. із порушенням вимог, передбачених ч. 1 ст. 104 Цивільного процесуального кодексу України, суди надіслали боржникам майже 39 тис. судових наказів, або 12,5% від кількості виданих. До місцевих загальних судів у порядку цивільного судочинства надійшло 155,5 тис. клопотань, заяв, подань із питань виконання судових рішень, а також щодо рішень інших органів (посадових осіб), що на 59,8% більше, ніж у 2012 р., із яких суди розглянули 143,8 тис., у тому числі задоволено 94,4 тис., або 65,7% від розглянутих. У порядку адміністративного судочинства на розгляді судів перебувало 59,2 тис. клопотань, заяв, подань із питань виконання судових рішень, що на 70,1% більше; розглянуто 50,5 тис., у тому числі задоволено 30,1 тис., або 59,6% від розглянутих. Суди в порядку цивільного судочинства розглянули (без урахування повернутих і залишених без розгляду) 12,3 тис. скарг на дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби, що на 25,8% більше, ніж у 2012 р., у тому числі із задоволенням вимог – 6,9 тис., або 56% від кількості розглянутих. За невиконання судового рішення (ст. 382 КК України) у 2013 р. за вироками, що набрали законної сили, засуджено 143 особи, як і в попередньому році. За даними ДСА України, у 2013 р. суди загальної юрисдикції видали на виконання 1 млн 64,6 тис. виконавчих документів, що на 14,3% менше, ніж у 2012 р., у тому числі майже 21,8 тис. виконавчих листів про відшкоду-

вання збитків, завданих злочинами, що на 33,8% менше, ніж у 2012 р.; сума, що підлягала стягненню, зменшилася у 4,7 рази і становила 628 млн 757,2 тис. грн; постанов у справах про адміністративні правопорушення – 350,9 тис., що на 16,4% менше, ніж у 2012 р., на суму 247 млн 937,3 тис. грн; про виконання рішень у трудових спорах – 16,4 тис., на суму 216 млн 718,5 тис. грн; про стягнення аліментів – 78,9 тис.; про стягнення судового збору й інших видів стягнень на користь держави – 216,4 тис. документів на суму 281 млн 682 тис. грн [22].

Висновки. Проблема детермінації злочинності й окремих видів злочинів є однією з найбільш складних у кримінологічній науці. Існує чимало теоретичних підходів і концепцій, які пояснюють детермінацію злочинності (соціологічний, антропологічний, теологічний, біологічний, комплексний). В українській кримінології домінує соціально-психологічний підхід, згідно з яким основною причиною злочинності є деформована суспільна психологія, що є каталізатором впливу на злочинність економічних, політичних та інших криміногенних факторів. З-поміж детермінант злочинності переважно виділяють причини, умови та інші фактори. А. Закалюк окремо виділяє корелянти злочинності й детермінанти іншого (некореляційного) зв'язку, уключаючи функціональну залежність.

При характеристиці злочину, передбаченого ст. 356 КК України, доцільно виділити детермінанти всієї злочинності як соціального явища; детермінанти злочинів проти авторитету органів влади, а також причини та умови самоправства як окремого злочину.

Насамперед криміногенне значення має загальна складна соціально-економічна ситуація в Україні, безробіття, значна соціальна нерівність, низький рівень заробітної плати, її часті не виплати. В організаційно-управлінській і правовій сферах детермінантами злочинності є висока корупція, неефективна робота державного апарату, недосконалість законодавства й наявність у ньому численних прогалин. Негативно на стані злочинності позначаються недоліки в роботі правоохоронних органів: низький професійний і моральний рівень підготовки співробітників міліції, неефективна робота щодо боротьби з груповою та організованою злочинністю. У соціокультурній і соціально-психологічній сферах причини й умови злочинності пов'язані, зокрема, з низьким рівнем культури та освіти багатьох верств населення, низькою ефективністю роботи з особами, схильними до вчинення злочинів, віктимною поведінкою потерпілих.

Детермінантами вчинення власне самоправства є, окрім іншого, наявність величезної кількості конфліктів, пов'язаних із майновими спорами; неякісна робота щодо виконання судових рішень насамперед у справах про стягнення боргів; стійка тенденція відмов у порушенні кримінальних справ за матеріалами, пов'язаним саме з учиненням самоправних дій; низький рівень професійної підготовки багатьох працівників органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел:

1. Яковлев А.М. Теория криминологии и социальная практика : [монография] / А.М. Яковлев ; отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1985. – 247 с.
2. Гишинский Я.И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль / Я.И. Гишинский. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2009. – 501 с.
3. Криминология : [учебник] / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2009. – 800 с.
4. Долгова А.И. Криминология / А.И. Долгова. – 2-е изд. – М. : НОРМА, 2009.
5. Курс криминології: Загальна частина : [підручник] : у 2 кн. / [О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужа. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
6. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Інюре, 2007. – Книга 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки – 2007. – 424 с.
7. Криминологія: Загальна та Особлива частини : [підручник] / [В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодед та ін.] ; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. – Х. : Право, 2014. – 440 с.

8. Бачинин В.А. Методологические проблемы каузально-детерминационного анализа правовых реалий / В.А. Бачинин. // Правоведение. – 2007. – № 3 (4). – С. 149–158.
9. Зелинский А.Ф. Криминология / А.Ф. Зелинский. – Х. : Рубикон, 2000. – 240 с.
10. Курс лекций по криминологии / под ред. проф. И.Н. Даньшина (Общая часть) и проф. В.В. Голины (Особенная часть). – Х. : Одиссей, 2006. – 280 с.
11. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: Норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.
12. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : [монографія] / О.Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.
13. Зануда А. Бідність в Україні – від 2% до 65% / А. Зануда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2013/08/130819_poverty_ukraine_az.
14. Чуприна О.О. Оцінка здобутків України на шляху боротьби з бідністю та соціальною нерівністю / О.О. Чуприна // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 4 (15). – С. 54–71.
15. Хомяк М. Бідність в Україні у показниках соціальної статистики / М. Хомяк // Соціологічні студії. – 2013. – № 2 (3). – С. 70–76.
16. Банківська система 2015: виклики та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14741673>.
17. Corruption Perceptions Index 2014: Results [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/cpi2014/results>.
18. Закалюк А.П. Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації криминології в українському суспільстві / А.П. Закалюк // Право України. – 2009. – № 7. – С. 6–16.
19. 2013-й: політичні підсумки і прогнози (загальнонаціональне й експертне опитування) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/2013-i-politichni-pidsumki-i-prognozi-zagalnonacionalne-i-ekspertne-opituvannja.htm>.
20. В Україні виконується лише 30% судових рішень – омбудсмен [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://newsradio.com.ua/2013_05_23/V-Ukra-n-vikonu-tsja-lishe-30-sudovih-r-shen-ombudsmen/.
21. Романюк Я. Невиконання судових рішень нівелює кінцеву мету правосуддя – захист інтересів громадян і реальне поновлення їхніх порушених прав / Я. Романюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/2378856879AFF607C2257B740031AA41?opendocument>.
22. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2013 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/264C5A022472BB31C2257D1900315B8D>.

